

De sociale taalgrens in Vlaanderen en de reactie van de Vlaamse Beweging en de Sociale Beweging (1830-1914)

Luc BOEVA

De taalsociologie en de sociolinguïstiek bestuderen de sociale determinanten van het taalgebruik en de sociale feiten die door het taalgebruik gecreëerd worden. Dit verband tussen taalverschillen en sociaal-structurele verschillen komt o.m. tot uiting in de wijze waarop taal enerzijds groeperingen de weg naar een maatschappelijk perspectief kan versperren en anderzijds bestaande barrières voor het bestijgen van de maatschappelijke ladder kan opruimen: taal als instrument tot sociale controle door de machthebbers dus.¹ Gepaard daarmee gaat de onderwaardering van alle andere talen en het daarbijhorende sociale etiket. Door het taalgebruik (naast kledij en etikette) distantieert de elitelaag zich van de rest van de bevolking, die ze als model, als referentiegroep zal beschouwen.² Ook zal in het belang van de sociale positietoewijzing de voorkeur aan de dominerende taal gegeven worden door de zogenaamde „glaouisten”.³

De reactie tegen de blokkering van de sociale ladder verloopt via sociale en taalideologische bewegingen, die de bestaande machtsverhoudingen proberen om te buigen. Aangezien de numerieke en/of sociale taalminderheden vaak gekenmerkt worden door een zwakke sociale en economische positie, wordt de sociale strijd dan een taalstrijd en omgekeerd.⁴

Tijdens de negentiende eeuw begon het taalstreven vaak als een louter culturele, folkloristische, pedagogische beweging van intellectuelen, zonder politieke of zelfs nationale implicaties. De moderniserende staat (die de burger wou mobiliseren, „nationaliseren” tegen de vroegere macht van adel en geestelijkheid) ging echter steeds meer maatschappelijke terreinen bestrijken zoals bijvoorbeeld het onderwijs, de Burgerlijke Stand, de dienstplicht en de uitbouw van de overheidsadministratie. Door deze democratisering en bureaucratisering

1. L. PIETERSEN, *Taalsociologie, minderheden, tweetaligheid, taalachterstand*, Groningen, 1976, blz. 8 en 52.

2. L. MILLS, *Rijkdom en armoede van cultuurcontact. De taalgrens als resultante*, s.l., s.d., blz. 17-18.

3. Wie de gunsten van het gezag wil genieten, moet zich cultureel aanpassen: het „glaouisme” (naar de Marokkaanse, met de Franse kolonisten „collaborerende”, familie El Glaoui) is de naam voor het systeem van dominantie door zulke tussenpersonen: G. HÉRAUD, *Les communautés linguïstiques en quête d'un statut*, Nice, 1994², blz. 27.

4. L. PIETERSEN, *o.c.*, blz. 149-152.

van de maatschappij werd het taalgebruik cruciaal, vooral voor de carrière van de lagere middenklasse (ambtenaren, onderwijzers)⁵; voor de laagste sociale milieus maakte de taal als instrument voor sociale promotie veel minder uit aangezien hun positie er toch niet door gewijzigd werd, terwijl de elite reeds de heersende taal gebruikte. Immers, met een kleine parafrase op Karl Marx' gezegde, „die Herrschende Sprachen sind die Sprachen der Herrschenden”.⁶ In een tweede fase, zo rond 1880, nam (dan) ook de actieve bovenlaag van de bevolking deel aan de taalstrijd, als strijd voor de verwerving van sociale positie en status.

Taal werd nu niet alleen het criterium bij uitstek om een volk te definiëren, maar tevens een belangrijk actiemiddel. Het belang van de cultuurtaal werd onderstreept om geen dubbele taalbarrière (en dus sociale barrière) in stand te houden.⁷ Pas na de Eerste Wereldoorlog (en dus buiten het bestek van dit artikel) verwierven de bewegingen de steun van de massa, waardoor eindelijk de politieke arena kon betreden worden.

In Vlaanderen bestond tijdens de negentiende eeuw (en ook nadien) zo'n sociale taalgrens. Reeds tijdens de achttiende eeuw had er een verfransing plaatsgevonden van de burgerij, die door de cosmopolitische, dus Frans georiënteerde, adel en Kerk, als referentiegroep, werd beïnvloed. Deze was eveneens verplicht het Frans te gebruiken in handelscontacten en bij de centrale bestuursorganen te Brussel.⁸ Deze sociale en intellectuele verfransing had echter geen dwingend karakter: er was geen sprake van een bewuste politiek van de Oostenrijkse overheid. Zo werd het bestuur, uitgezonderd bij de hoogste instantie, in de volkstaal uitgeoefend. De grote massa van arme boeren en landarbeiders sprak overigens enkel een Vlaams dialect.

Tijdens de Franse Tijd (1796-1814) werd deze landstreek echter wel aan een staatsnationalistische, centralistische politiek van bewuste verfransing onderworpen. Onderwijs, administratie, gerecht, zelfs het uiterlijk van steden en gemeenten werden verfranst. De burgerij, die door de uitschakeling van de oude elite, in sociale status gestegen was (hoog en laag, tot ambachtslieden toe), had er nu het meeste belang bij zich aan de nieuwe situatie aan te passen. Zij verfranst dan ook volledig: de taalpolitiek en de belangen van de opkomende burgerij werkten dus samen de verfransing in de hand. Ook nu bleef de armoe-

5. L. BOEVA en F.-J. VERDOODT, *Culturele verscheidenheid in historisch perspectief (19de-20ste eeuw)*, Gent, 1992, blz. 25.

6. L. PIETERSEN, *o.c.*, blz. 150.

7. D.w.z. tussen de ene taal en de andere taal enerzijds en tussen het dialect en de cultuurtaal anderzijds.

8. Voor deze paragraaf, zie o.m. M. DENECKERE, *Het vooruitschrijden van het Frans in Vlaanderen*, in: *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen 1950*, Gent, 1951, blz. 42-58.

dige en ellendige massa, zonder rol in het maatschappelijke leven, onverfranst.⁹ Toen tijdens de Nederlandse Tijd (1815-1830) koning Willem I dezelfde politiek wilde toepassen, maar nu ten voordele van het Nederlands, stootte hij op de gevestigde belangen van de dominerende klasse, die in Vlaanderen Franstalig was (geworden). Het Frans kon doorgaans dan ook zijn overheersende positie in het openbare en maatschappelijke leven behouden.¹⁰

De verfransing van de burgerij, die de leidende rol van de vroegere elites had overgenomen, was dus voltrokken vóór 1830. De nieuwe, onafhankelijke Belgische staat (1830-) legde weliswaar in zijn Grondwet de vrijheid van het taalgebruik vast, maar dit bevestigde enkel de volledige verfransing van het openbare leven: immers, „entre le faible et le fort, entre le pauvre et le riche, c'est la liberté qui opprime et la loi qui affranchit”.¹¹ De leidende, commerciële en industriële burgerij „grensde” zich nu onder meer door het taalgebruik meer en meer als nieuwe sociale elite van de massa af en bouwde „zijn” staat als zodanig uit.¹²

In de administratie, het onderwijs, het gerecht, het leger, de economische en politieke kringen was het Frans de enige voertaal, tenzij op het allerlaagste niveau. Bovendien werd het als beschavingsmiddel ook ver superieur beschouwd aan het Nederlands, dat in Vlaanderen meestal in zeer verschillende dialectvormen en niet als cultuurtaal werd gesproken.¹³ De taalbarrière was dan ook een klassebarrière geworden. Dit ging bovendien gepaard met een verregaande verpaupering van de Vlaamse massa tijdens — vooral het midden — van de negentiende eeuw. De Industriële Revolutie vond hier immers langzamer dan elders ingang. Hierdoor verliep de aangroei van de arbeidsplaatsen relatief trager dan het afstoten van de landarbeiders uit de agrarische sector. De daaruit volgende, ellendige werk-en woonomstandigheden, lage lonen en werkloosheid, samen met de vlas-en oogstcrisissen van de jaren veertig, veroorzaakten

9. M. DENECKERE, *Taalpolitiek en Vlaamse Beweging. A. Franse Taalpolitiek 1796-1814*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt; Amsterdam, 1975, blz. 1593-1594 en B. BERNARD, *Taalpolitiek of de wederwaardigheden van een poging tot verfransing*, in: H. HASQUIN (ed.), *België onder het Frans Bewind*, Brussel, 1993, blz. 417-435.

10. M. D'HOKER, *Taalpolitiek en Vlaamse Beweging. B. Nederlandse taalpolitiek 1814-1830*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1594-1598 en A. DE JONGHE, *De Taalpolitiek van Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brugge, 1967.

11. Gezegde van de Franse (sociaal-) katholiek Henri De Lacordaire (1802-1861).

12. N. DE BATSELLIER, *Socialisme en federalisme*, in: *Socialistische Standpunten*, jg. 31, 1984, nr. 3, blz. 1-11.

13. Zo was in Vlaanderen de onderwijstaal in de lagere volksschool hoofdzakelijk het Nederlands, maar in de school voor de hogere standen en in het middelbaar en het universitair onderwijs was dit het Frans. Voor de rechtspraak bestonden er regionale verschillen, waardoor de verfransing niet totaal was. Door het cijnskiesstelsel bleef het stemrecht beperkt tot ca. één percent Franssprekenden. (Zie o.a. H. VAN GOETHEM, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht*, Brussel, 1990).

een zulkdanige verpaupering op materieel en cultureel gebied dat Vlaanderen voor de rest van de eeuw als een ontwikkelingsland kon bestempeld worden.¹⁴ De economische, sociale, juridische en politieke kloof tussen een groot deel van de bevolking in Vlaanderen en haar grotendeels verfransde elite, vertaalde zich dus in een sociale taalgrens. De reactie hiertegen kanaliseerde zich in de emanaties van de nieuwe sociale en politieke theorieën. Deze waren gegroeid uit de autonomisering van de maatschappij en gevoed door de ideeën van de Verlichting en van de Romantiek. Deze nationale en sociale bewegingen liepen in Europa (zeker tot 1870) grotendeels samen.¹⁵ In Vlaanderen bleven ze tijdens de negentiende eeuw voor het grootste deel gescheiden. We kunnen het historisch verloop ervan in drie fasen schematiseren.¹⁶

Tijdens de eerste „passieve” of a-politieke periode (ca. 1830 tot 1860) kwam het enige verweer tegen de verfransing en/of de sociale achterstelling van de vlaamsgezinde „taalminnaars” en de radicale „democraten”. De eerste groep, met „stichters” van de Vlaamse Beweging als Jan-Frans Willems, Ferdinand-Augustijn Snellaert, Hendrik Conscience e.a., was geen politieke beweging en niet Vlaams — maar Belgisch — nationaal gezind: als middel om de Vlaamse eisen te verwezenlijken geloofde ze uitsluitend in een literaire, culturele strijd.¹⁷ De Vlaamse Beweging was daarenboven enkel „democratisch” wat het doel betrof, maar elitair voor de uitvoering ervan. Ze was ook niet „sociaal”: de dragers waren, gezien de verfransing van de sociale en politieke bovenklasse, bijna uitsluitend kleinburgers of lagere ambtenaren die katholiek-conservatief of uiterst gematigd liberaal gezind waren. Een samenspel van nationale, humanistische en religieuze motieven onderbouwde een paternalistisch solidarisme, dat de eigen bevoorrechte positie niet in gevaar bracht, hoewel

14. Zie o.a. H. GAUS, *Politieke en sociale evolutie van België*, Leuven; Amsterdam, 1992; 1885-1985. *Honderd jaar socialisme. Een terugblik*, Gent, 1985, blz. 16-17; D. DE WEERDT, *Loon- en levensvoorwaarden van de fabrieksarbeiders 1789-1850*: in J. DHONDT e.a., *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, 1960, blz. 80-82; A. MUSSCHE, *Aan de voet van het belfort*, Antwerpen, 1950.

15. Zie o.a.: B.A. HADDOCK, *Shifting patterns of political thought and action: liberalism, nationalism, socialism*, in: B. WALLER (ed.), *Themes in modern European history 1830-1890*, London, 1990, blz. 213-231; F.-J. VERDOODT, *Geschiedenis is nooit geschiedenis. Een inleiding tot de geschiedenis, het gedachtegoed en de instellingen van de Hedendaagse Tijd*, Gent, 1993, passim.

16. Zie o.a.: H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, 4 dln., Antwerpen, 1963-1971; M. OUKHOW, *Sociale beweging en Vlaamse Beweging*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1433-1435.

17. Haar grootste verdienste was de redding van het Nederlands, in de zogenaamde „spellingstrijd”, tegen het Vlaamse particularisme in.

men wel oog had voor de materiële nood situatie van de volksklasse.¹⁸ De literatoren plaatsten bovendien, als erfgenamen van de (Duitse) Verlichtingsidee, het geestelijke op het voorplan: het stoffelijke herstel zou daaruit wel voortvloeien, meenden zij. Vanaf de jaren veertig deed er zich wel een verschuiving voor naar een meer politieke opstelling rond de taaleisen, onder de vorm van talrijke „petitionnementen” (verzoekschriften) aan de overheid en open brieven van verenigingen, overigens zonder enig substantieel resultaat. Hierin werd wel soms het verband tussen de sociale en de taalkundige achterstelling van Vlaanderen gelegd of het probleem in economische termen behandeld. Structurele oplossingen werden echter niet aangeboden. De uitdrukkelijke bedoeling was de klassen dichter bij elkaar te brengen door de volksklasse te verheffen: het middel daartoe was de beschaving in de volkstaal.¹⁹ Niet alle „taalminnaars” sublimeerden echter de sociale miserie tot sociale ondeugden: schrijvers als Domien Sleenckx, August Snieders, Lodewijk Gerrits en vooral Eugeen Zetternam introduceerden in het kielzog van het revolutionaire jaar 1848 een meer „democratische” sociale tendens in de Vlaamse Beweging, waarbij meer de nadruk op het „stoffelijke” werd gelegd. Het verst ging Eugeen Zetternam in zijn roman *Mijnheer Luchtervelde* uit 1848. Hierin getuigden voor het eerst de arbeider en de kleine ambachtsman met kennis van zaken over hun levensomstandigheden; tevens meende de auteur de diepere oorzaak van de ellende te vinden in de vrije concurrentie. Toch bleef ook hij uiteindelijk paternalistisch, door zich voor de verbetering van zijn lot niet tot de arbeider zelf te richten, maar beroep te willen doen op de hogere standen (in de premarxistische, „democratische” lijn van Claude Henry de Rouvroy, comte de Saint-Simon, Charles Fourier e.a.).²⁰ Bovendien werd wel herhaaldelijk gesteld dat de Vlaamse strijd in een sociale context diende gezien te worden. Concreet was dit echter doorgaans beperkt tot de Vlaamse kleinburger („neringdoeners” en „stielmannen”) als zorgkind. Samengevat bleef men vast-

18. J. DEBROUWERE, De eerste flaminganten. Bijdrage tot het dossier, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 2, 1967, nr. 1, blz. 3-16; J. VLASSELAERS, *Pieter Frans Van Kerckhoven als criticus*, in: *Contactgroep 19de eeuw. Dr. F.A. Snellaert-comité. Vierde colloquium: Pieter Frans Van Kerckhoven 1818-1857*, Antwerpen, 1989, blz. 33-34; K. VAN ISACKER, De sociale mentaliteit van de katholieke burgerij in de XIXe eeuw, in: *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, jg. 8, 1954, nr. 3, blz. 143-153.

19. Zo beklagde Hendrik Conscience in zijn roman *Bavo en Lieveken* uit 1865 de miserie van de Gentse textielarbeiders. Maar hij ontzegde hen wel het stakingsrecht en raadde ondertussen berusting, spaarzaamheid en naarstigheid aan: J. KUYPERS, *Het vroeg-socialisme tot 1850*, in: J. DHONDT e.a., o.c., blz. 93-150.

20. M. DE KOCK, Zetternam en het sociale probleem in Vlaanderen, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 7, 1953, blz. 958-975; J. VERSOU, Een voorloper van de vooruitstrevende woordkunst in Vlaanderen. Eugeen Zetternam 1826-1855, in: *De Rode Vaan*, 13 maart 1952; M. OUKHOW, *Zetternam, Eugeen*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 2097-2098; H.J. ELIAS, o.c., deel 2, blz. 194-195.

houden aan de stelling dat door de taalbarrière de Verlichting niet tot de kleine man kon doordringen.²¹

De enige echte reactie op de sociale wantoestanden kwam — in het begin van deze eerste fase — uitsluitend van liberale intellectuelen of radicale „democraten”. Ze waren veelal afkomstig uit de kleine burgerij, en beïnvloed door de nieuwe sociaal-economische theorieën van de zogenaamde „utopische” socialisten.²² Ze wilden niet aan de bezitsstructuur raken, maar enkel een sociale politiek binnen de grenzen van de burgerlijke staat gevoerd zien.²³ Er was dus enkel sprake van een „passieve” arbeidersbeweging, geleid door de burgerij: het klassebewustzijn ontbrak immers volledig bij het proletariaat. Enkel uit de ambachten stonden een paar voorlopers van het socialisme op, zoals Jacob Kats. Hij was trouwens één van de weinige „democraten” die de lagere klassen, o.a. via zijn volkstoneel, daadwerkelijk kon bereiken.²⁴ Dat dit enkel in de volkstaal kon gebeuren werd ook door de vaak Franstalige democraten begrepen en de Vlaamse kwestie werd soms vanuit het sociale vraagstuk bekeken. Zo was de Waal Lucien Jottrand de eerste die de Vlaamse Beweging als een politiek probleem met sociale inhoud beschouwde, dat progressief kon opgelost worden.²⁵ Hij noemde het Frans „un instrument de règne pour une oligarchie nouvelle”.²⁶ Net zoals de andere „democraten” rekende hij, om de

21. Zie o.a. M. OUKHOW, *Sociale belangstelling in de Vlaamse letterkunde (1848-1855)* in: J. DHONDT e.a., o.c., blz. 151-168; M. DE VROEDE, De Vlaamse reacties op de Februari-omwenteling van 1848, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 1, 1946, blz. 912-927; AVANTI (+ O. ROELANDT), *Een terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging*, 3 dln., Gent, 1931.

22. De term „utopisch” (afkomstig van Marx) sloeg op de praktische onhaalbaarheid van de meeste dezer theorieën, hoewel ze brede weerklank vonden en soms beproefd werden. In België vonden vooral de theorieën van de Franse utopisten Fourier en Proudhon ingang. Zie o.a.: F.-J. VERDOODT, *Geschiedenis (...)*, blz. 31-55; P. FRANTZEN, *Enige vooraanstaande denkers uit het Belgisch socialisme*, Gent, 1952; J. KUYPERS, *Het vroeg-socialisme (...)*, l.c.

23. Zie o.a. H. GAUS, Utopisch socialisme en romantiek in de Gentse pers 1840-1845, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, jg. 19, 1965, blz. 135-150; A. GHIJSSENS, Aanzetten tot sociale politiek vanuit de middenklasse: enkele ideologische aspecten van de Brusselse radikale beweging (1830-1848), in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 17, 1986, nr. 3/4, blz. 421-459; B. BROUWERS, *Literatuur en revolutie. Deel II. De Vlaamse literatuur en de revolutie van 1848*. Meppel, 1971.

24. Zie o.a. M. OUKHOW, *Kats, Jacob*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tiel; Utrecht, 1973, blz. 762; J. KUYPERS, *Bergop!*, Antwerpen, 1957, blz. 19 e.v.

25. Zie o.a. J. KUYPERS, Lucien Jottrand (1804-1877), in: *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal-en Letterkunde*, 1956, nr. 2, blz. 163-167; ID., Nog over Jottrand (Genappe 1804-Sint-Joost-ten-Node 1877), in: *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal-en letterkunde*, Nieuwe Reeks, 1960, nr. 1/2, blz. 23-53; M. D'HOKER, Jottrand, Lucien Léopold Joseph, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, blz. 728-729.

26. J. KUYPERS, *Het vroeg-socialisme (...)*, blz. 128. Zie o.m. L. JOTTRAND, *De Vlaamse kwestie. Het Vlaemsch onder de Belgische grondwet van den 7 Februari 1831*, Antwerpen, 1865.

taal- en sociale verdrukking door de verfranste burgerij in Vlaanderen te breken, echter vooral op de invoering van het algemeen stemrecht en op de „verheffing” van de arbeiders door het staatsonderwijs.²⁷ Ook in de zogenaamde „volksmaatschappijen” werd sociale én Vlaamse belangstelling betoond.²⁸ Het gerechtelijk apparaat was evenwel doeltreffend en de strijdbaarheid van het volk werd overschat: brede bewustwording en massale mobilisatie waren nog ver weg.²⁹

Tijdens de tweede, „actieve” of politieke fase (ca. 1860-1890), werkten de progressieve flaminganten en de eerste arbeidersorganisaties aanvankelijk kortstondig (ca. 1857-1864) samen. De polarisering tussen klerikalen en vrijzinnigen nam toe en de gefrustreerde Vlaamse eisen werden (na de nuttelos gebleken petitionnementen) gepolitiseerd én de eerste zelf-organisatie van de fabrieksarbeiders in vakbonden zag het licht. In deze context verkoos het rationalistische, progressieve en flamingantische deel van de middenklasse voor een korte tijd zich aan te sluiten bij de grote, verpauperde massa van land- en fabrieksarbeiders.³⁰ De prille arbeidersbeweging onderging zo de invloed van de Vlaamse en „democratische” stromingen onder de burgerij (in de strijd tegen de conservatieve regering-Rogier). Het samengaan van de Vlaamse, sociale én vrijzinnige idee kwam tot uiting in verenigingen als „Vlamingen Vooruit”³¹ of in de uitgesproken vlaamsgezindheid van Cies „Kapneus” Bilén, de leider van de spinnersmaatschappij te Gent. Het werd als het ware geperсонifieerd door de burgerszoon Emile Moyson, die in geschriften, redevoeringen en periodieken de sociale scheidingslijn tussen Vlaams- en Franssprekenden aan de kaak stelde.³² Ook de Meetingpartij te Antwerpen kan in deze stro-

27. Zie o.a. L. JOTTRAND, *Het algemeen stemrecht onder het christen oogpunt en in betrekking met de vlaamse en katholieke belangen in België. Redevoering op 12en maart 1866, ter vergadering des taal- en letterlievend studentengenootschap „Met Tijd en Vlijt” te Leuven, Antwerpen, 1866, in: Nederduitse gewoonten van den nederlandschen Waal L. Jottrand, Brussel, 1872, blz. 235-257.*

28. Zo bijvoorbeeld: *Volks-Maatschappij van Jan Breydel en Pieter De Coninck. Opgericht te Brugge in 1844. Adres aen de werk- en ambachtslieden*, s.l., s.d. De tekst zou van Jacob Kats zijn.

29. E. DE MAESSCHALCK, *Karl Marx in Brussel (1845-1848)*, Brussel, 1983, blz. 176-177.

30. L. WILS, Vlaamse en sociale beweging. Een historisch overzicht en beschouwingen over het heden, in: *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 47, 1956, nr. 7/8, blz. 743-755; ID., Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse arbeidersbeweging, 1850-1872, in: *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 52, 1961, nr. 1, blz. 31-52 en nr. 2, blz. 137-149; ID., Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse arbeidersbeweging, in: *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 49, 1958, nr. 4, blz. 335-345; L. PEIREN, *César De Paepé. Van utopie tot werkelijkheid*, Gent, 1990; M. OUKHOW, *Arbeidersbeweging en Vlaamse kwestie 1855-1875*, in: J. DHONDT e.a., o.c., blz. 289-300.

31. De bewustwording van de Vlaamse arbeidersmassa is zeker voor een deel door „Vlamingen Vooruit” gegeneerd; Karl Marx maakte overigens gebruik van één van hun pamfletten voor zijn *Das Kapital* (hoofdstuk 23).

32. Zie o.a. AVANTI (+ O. ROELANDT), *Emile Moyson herdacht. Met een voorwoord van Ed. Anseele*, Gent, 1922; M. OUKHOW, *Moyson, Emiel*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, blz. 984-985.

ming gesitueerd worden, hoewel ze door haar katholieke „banden” niet echt aanvaard werd³³; het laatste bastion waarin de neutraliteitsgedachte stand hield was de Brusselse vereniging „De Veldbloem”.³⁴

Toen het socialisme tijdens de jaren zestig zijn revolutionair imago kreeg en de strijd tussen ultramontanisme en liberaal antiklerikalisme in alle hevigheid losbarstte, schaarde het overgrote deel, ook van de „democratische” burgerij, zich onder de vleugels van één van de nationale partijen uit angst de verworven status te verliezen en keurde de stakingen, vakbonden e.d. af. De arbeidersbeweging verloor zo alle contact met het progressief flamingantisme en richtte de aandacht op de acute materiële nood.³⁵ De Vlaamse Beweging, die overwegend katholiek van karakter werd, en zich in twee kampen opsplijste, evolueerde nu van een eerder taalgerichte en literaire beweging naar een meer politiek-gerichte actie: nochtans bestond nog niet echt belangstelling voor de structurele rol van het staatsapparaat in de taalkwestie, men vroeg enkel een beschermende taalwetgeving.³⁶ Dit leverde, in het kielzog van enkele „schandalen”³⁷, en vooral toen vanaf 1870 de katholieke „partij” het bestuur van het liberale, vaak franskiljonse, bewind overnam, de eerste drie taalwetten op.³⁸ Het verband tussen het taalgebruik en de leef-en werkomstandigheden van de werkende klasse, als gevolg van het eigenbelang van een „taalaristocratie”, werd nu vaak aangewend in de argumentatie ten voordele van de taalwetten. Structuurveranderingen waren echter nog niet aan de orde van de dag: men bleef zweren bij kennis, „Verlichting” door de leidende klasse, als dé hefboom voor sociale en economische ontvoogding. Middelen daartoe waren de veralgemening van het onderwijs in het Nederlands en de vernederlandsing van

33. L. WILS, Tussen Taalstrijd en arbeidersbeweging: de „onafhankelijke Volkspartij” in de jaren 1860, in: *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het Oud-hertogdom Brabant*, jg. 44, 1961, blz. 147-184; ID., *Meetingpartij*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 945-947; ID., *Neder-Duitse Bond*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1039-1040.

34. L. JANSEGHERS, Onmachtpositie van het Brusselse liberale flamingantisme (1884-1895), in: *Taal en sociale integratie*, nr. 6, 1982, blz. 107-139; E. WITTE, *Veldbloem, De*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1728.

35. Zie o.a. W. DEBROCK, *Pamflet over een verborgen verleden: Links en de Vlaamse Beweging (1780-1914)*, Gent, 1984.

36. H. VAN GOETHEM, o.c., blz. 284-285.

37. O.a. de zaak-Karsman (die voor een persmisdrijf in Brussel niet in het Nederlands mocht verdedigd worden), de zaak-Schaep (een arbeider uit het Brusselse die de geboorteangifte van zijn zoon niet in het Frans wilde doen) en vooral de terechtstelling van Coucke en Goethals, twee Fransonkundige arbeiders die in Wallonië in een volledig Franstalig assisenproces werden berecht. Ook de sociaal laagste bevolkingslagen waren overigens nu tot een zeker taalbewustzijn gebracht: H. VAN GOETHEM, o.c., blz. 285.

38. Nederlands in het gerecht (1873), de administratie (1878) en het onderwijs (1883). Vooral het katholieke parlementslid Edward Coremans en de liberaal Jan Jacob De Laet waren hiervan de geestelijke vaders.

het bestuur.³⁹ Ook de oproep van de liberale voorman Julius Vuylsteke met de boodschap dat de arbeiders het meest geschikte werkterrein voor de Vlaamse Beweging waren, dient in dit licht gezien te worden.⁴⁰ De eerste socialisten, die zich tijdens deze periode in ziekenfondsen, vakbonden, coöperaties en partijen begonnen te organiseren, namen echter het flamingantisme niet over van de „democratische” radicalen hoewel, zoals vermeld, de pre-socialistische werking uitgesproken onder Vlaamse invloed gestaan had. Zowel het feit dat de Vlaamse Beweging nu met de katholieke en rechtse politiek werd geassocieerd als de overwegende rol die Franstaligen in het socialisme tijdens deze fase speelden, waren hier niet vreemd aan.⁴¹ Uitzonderingen zoals Philip Coenen (de stichter van „De Werker”, het eerste socialistische blad van Antwerpen), Edmond Van Beveren en zeker César De Paepe (Belgisch vertegenwoordiger op de Internationale), die overtuigd waren van het sociale karakter van de taalkwestie⁴², konden het besef van de sociale scheidingslijn tussen het Nederlands en het Frans niet ingang doen vinden bij de rest van de beweging.⁴³ Vanaf ca. 1890 tot 1914, de derde zgn. „maatschappelijke” fase, kenden zowel de Vlaamse als de socialistische beweging een doorbraak. Gezamenlijke strijd tegen de sociale taalgrens werd echter slechts gevoerd rond welbepaalde thema’s zoals het afdwingen van de Gelijkheidswet (1898) en de vernederlanding van de Gentse hogeschool. Voor het overige was de Vlaamse kwestie ondergeschikt aan het respectievelijk partijbelang en kende de eigen Vlaamse partijvorming geen succes. Op wetgevend gebied bleef men, even moeizaam als voorheen, resultaten boeken in de strijd tegen het verfransingsmechanisme. Wel werd het Nederlands door de „Gelijkheidswet” voor de eerste keer erkend als de gelijke van het Frans voor officiële teksten en vulden een reeks andere taalwetten de drie eerste aan. Dit werd o.m. vergemakkelijkt door de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893, waardoor de nume-

39. O.a. de liberale afgevaardigde August De Maere weet in een redevoering begin 1869 de maatschappelijke achterstand van Vlaanderen ten opzichte van Wallonië aan het feit dat de hogere klassen de lagere niet „verlichten” omdat zij aan de volkstaal verzaakt hadden.

40. J. VUYLSTEKE, Weêr iets voor den almanak, in: *Studentenalmanak uitgegeven door het Taalminnend Studentengenootschap onder kenspreuk: 't Zal Wel Gaan*, jg. IV, 1857, blz. 89-107.

41. L. WILS, Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse arbeidersbeweging (...), blz. 142-145.

42. Zie o.a. C. DE PAEPE, Le Mouvement Flamand, in: *Le Socialisme Progressif*, jg. 1, 1878, nr. 22/23; L. PEIREN, o.c.; M. OUKHOW, Paepe, César, De, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz 1170-1171.

43. Er werd soms gesteld dat „De arbeiders moesten Frans leren” want „met Vlaams hebben ze niets in hun buik”: A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen, 1926, blz. 11-13.

rieke positie van de Franstalige burgerij verzwakt werd.⁴⁴ Taalwetgeving op basis van eentaligheid bleef tot de Eerste Wereldoorlog onhaalbaar, ook al door de toepassing van de evenredige vertegenwoordiging vanaf 1899, wat de meer Vlaamsgezinde katholieke parlementaire fractie verzwakt had.⁴⁵ De taalstrijd spitste zich tijdens deze periode toe op de vernederlandsing van het onderwijs. Hierbij hadden de argumenten pro én contra vernederlandsing doorgaans betrekking op de sociale dimensie van het vraagstuk.⁴⁶ Zo werd er tegen ingebracht dat juist hierdoor een sociale taalgrenslijn getrokken zou worden tussen de proletariërs en de burgerij; de Franstaligen zouden hun kinderen in eigen instellingen plaatsen, waar helemaal geen Nederlands werd gegeven; het principe onderwijs in de moedertaal zou de Franstaligen benadelen en daarenboven was tweetaligheid een hulpmiddel in het latere leven. Tenslotte werd gesteld dat het Frans, een wereldtaal, voor het universitair niveau superieur was aan het Nederlands, aangezien de Franse cultuur meer gevorderd, esthetischer en „voornamer” was.⁴⁷ De argumenten ten voordele van de vernederlandsing van het onderwijs bleven soms nog hangen bij het „Verlichtingsaspect”. Men zag echter ook in dat door de referentiefunctie van de verfransde burgerij én het „utilitaire” principe (om carrière te kunnen maken) het Nederlands bij het volk geen kans zou krijgen. De sociale gevolgen, het scheppen van een taal van eerste klasse en één van tweede rang én de gevaren, het aanwakkeren van de klassenstrijd en zo de weg bereiden voor het socialisme, werden als argument op tafel geworpen. Overigens bleef de hogere burgerij in Vlaanderen

44. Voorts werd het voor ambtenaren mogelijk om rechtsgeldig de eed in het Nederlands af te leggen (wet-Begerem, 1894) en verkreeg de burgerwacht het beheer en de opleiding in het Nederlands (amendement-Heuvelmans, 1897). De wet-Franck-Segers (1910) maakte een gedeeltelijke vernederlandsing van de leervakken noodzakelijk met het oog op de toelating tot de universiteit; de wet-Pouillet (1914) legde de moedertaal van het kind als onderwijstaal in de lagere school op. In 1913 werd tot de verplichte tweetaligheid van het leger besloten (wat echter te laat kwam om de latere mistoestanden aan het IJzerfront te kunnen voorkomen). De wet De Vigne-Coremans (1889) betekende een spectaculaire vernederlandsing van de rechtspleging in strafzaken; de latere taalwetten (in 1891) vormden dan de sluitsteen van de taalwetgeving in strafzaken. Tot een vernederlandsing van de burgerlijke rechtspraak kwam het vóór de Eerste Wereldoorlog echter niet. De verfransingstrend was echter omgebogen: zie o.a. W. VAN DEN STEENE, *Taalwetgeving C. Leger*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1620-1623; H. VAN GOETHEM, o.c., blz. 288-289.

45. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*. Deel 1: *Geschiedenis van het Davidfonds tot 1914*, Leuven, 1977, blz. 15; M. RUYS, *Taalpolitiek en Vlaamse Beweging*. C. *Belgische taalpolitiek 1830-1974*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1598-1602.

46. Zie voor de argumentatie pro en contra: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), A 457/K en AMVC, T107/K.

47. Dit werd gesteld in het schrijven van de Belgische aartsbisschop en de bisschoppen „*L'Enseignement de la langue flamande. Instructions aux Directeurs et aux professeurs des collèges libres d'humanités*”, (s.l., s.d. (1906)): AMVC, T107/D.

ook tijdens deze periode het Frans als statussymbool beschouwen en dus als voertaal gebruiken.

Het was o.m. rond de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit dat de Vlaamse Beweging van een zwakke taal-en politieke stroming uitgroeide tot een brede sociaal-culturele volksbeweging. Door intellectuelen als Julius Mac Leod, August Vermeylen en vooral Lodewijk De Raet werd de verbinding van de economisch-sociale achterstand met de taalsituatie in de Vlaamse Beweging geïntroduceerd.⁴⁸ Toch is deze gedachtenstroming vóór 1914 nooit gemeengoed geworden binnen de beweging. Wel werd het klimaat beïnvloed: de vlaamsgezinden steunden in het parlement de sociale wetgeving. Maar De Raet zelf, die schreef dat wie volksgezind was ook vlaamsgezind moest zijn, bevestigde niet het omgekeerde: de sociale taak van de Vlaamse Beweging bleef ook hij zien doorheen de leidende rol van de burgerij; daarenboven schonken de katholieke flaminganten meer aandacht aan de boeren en middenstanders dan aan de arbeiders. Ze zagen vernederlandsing vaak juist als een verweermiddel tegen het opkomend socialisme. De Vlaamse Beweging bleef voor sommigen een werk van maatschappelijke rechtvaardigheid en naastenliefde, waarmee de meerdere de mindere kon helpen ontwikkelen.⁴⁹ De burgerlijke gedachteninhoud van de Vlaamse Beweging was m.a.w. eerder verruimd (naar het nationaal-economische, maatschappelijke niveau) dan doorbroken.⁵⁰ Wel kwam het vanuit de zogenaamde „Landdagbeweging” op verschillende plaatsen tot een Vlaams-sociale partijvorming, zoals in de Vlaamse Volkspartij of de Vlaamse Blok die taaleisen combineerden met een uitgebreid programma ten bate van de arbeiders, de ambachtslieden en de boeren: het ontbreken van enige klassebasis ontnam hen echter elke kans op electoraal succes.⁵¹ Binnen het katholieke blok bleef trouwens nog tot laat in de negentiende eeuw het klassieke godsdienstig-paternalistische recept tegen de taal-en klassebarrière populair.⁵² Wel bestond er reeds vanaf het midden van de negentiende eeuw een democratische vleugel van boeren, ambachtslieden, winkeliers die gilden, boerenbonden, werkmanskringen en zelfs vakbonden had opgericht.⁵³ Zo bestreed het sociaal-katholicisme de heersende wantoestanden,

48. Zie o.a.: L. DE RAET, *Een economisch programma voor de Vlaamsche Beweging*, Brussel, 1906.

49. Zie b.v.: *Katholieke Vlaamsche Studentenbeweging*, Brussel, 1904, blz. 30-31.

50. L. WILS, *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging tot 1914*, Antwerpen, 1955, blz. 105-107.

51. L. WILS, *Vlaamse en sociale beweging (...)*, blz. 750; zie ook J. CRAEYBECKX, *Arbeidersbeweging en vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 1978, blz. 6; L. JANSEGGERS, o.c.

52. Zie bijv.: *Jaarboek voor het Davidfonds voor 1889*, Leuven, 1889, o.a. blz. 38-47, 58-60 en 71-80.

53. J. CRAEYBECKX, o.c., blz. 43.

zij het binnen de bestaande maatschappelijke orde.⁵⁴ Pas rond 1890 gingen de Belgische katholieken meer aandacht aan het sociale vraagstuk besteden, als gevolg van diverse sociale en politieke ontwikkelingen in de zogenaamde christen-democratie. Deze beweging bestond voornamelijk uit leden van de kleine burgerij (advocaten, artsen, kleine ondernemers), d.w.z. die groep die, samen met de lagere geestelijkheid, flamingantisch was. Door hun vlaamsgezinde stempel te drukken op de opkomende christelijke sociale organisaties, gaven de flaminganten hun beweging zo een brede basis voor de toekomst: de Vlaamse Beweging werd (hierin) met de katholieke én sociale beweging verstrengeld. De christen-democratie bleef echter even anti-socialistisch als het sociaal-katholicisme (was): de taalkwestie was immers een belangrijk element in de strijd tegen het „rode gevaar”. Een deel radicaliseerde zich in het Daensisme, genoemd naar hun boegbeeld, de christelijk-sociale en vlaamsgezinde priester Adolf Daens. Binnen deze beweging, en vooral onder de invloed van de advocaat Hector Plancquaert, werd expliciet de band gelegd tussen de sociale kwestie, de Vlaamse Beweging en de godsdienst.⁵⁵ Tot samenwerking met de socialisten kwam het echter niet: het gebrek aan vlaamsgezindheid van deze laatsten, de godsdienstkwestie, het klasse-overschrijdende van de Daensisten en hun plattelandspubliek waren hier mee de oorzaak van.⁵⁶

De liberale flaminganten kozen in de sociale kwestie ofwel voor het bewerken van de oude cijnselite of bleven op de emancipatie van bovenaf rekenen. Wel waren er enkele uitzonderingen, zoals de Brusselse burgemeester Karel Buls, die de kloof tussen de standen ook als een taalvraagstuk beschouwde en als enige ook actie in sociale zin wenste te ondernemen.⁵⁷ Dit bleef echter gekristalliseerd rond een beperkt aantal kleinburgers, zonder echte voeling met de arbeidersklasse. Deze kon, o.m. via eigen parlementaire vertegenwoordigers van de sociaal-democratische Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de arbeidersbeweging, een aantal sociale hervormingen doordrukken en de toestand van het proletariaat verbeteren, maar bleef tot de Eerste Wereldoorlog nog onmachtig om echt structurele wijzigingen te bewerkstelligen. De socialisten waren overigens niet anti-flamingantisch, maar pas vanaf de eeuwwisseling groeide

54. Deze nieuwe, sociale oriëntering van de katholieke Vlaamse Beweging, van paternalisme naar meer democratie, werd o.m. gepersonifieerd door de hoogleraar Emiel Vliebergh; F.-J. Verdoort, *Geschiedenis (...)*, blz. 99-102, 125-132.

55. Zie hiervoor o.m.: F.-J. VERDOORT, Hector Plancquaert (1863-1953), van cultuurbewuste naar sociaal-politieke agerende vlaamsgezindheid, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 39, 1980, nr. 4, blz. 196-206.

56. F.-J. VERDOORT, *Hector Plancquaert, de Daensistische beweging en het Plancquaertisme*, 2 dln., RUG, Gent, 1979, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), deel 1, blz. 322-323.

57. Zie o.a. K. BULS, *De geestesontwikkeling in België*, Gent, 1906; Karel Buls: *wereldreiziger met een hart voor Brussel 1837-1914*, Brussel, 1987.

de bereidheid om de Vlaamse strijd in een totaal-strategie te integreren.⁵⁸ De taaleisen werden gesteund, er ontstond een flamingantisch gestemd „witteboordsyndicalisme”, de Vlaamse kwestie werd binnen de BWP (vanaf 1909) een „vrije” kwestie. Toch werd door de meerderheid van de socialisten de taalstrijd niet als een onderdeel van de klassenstrijd beschouwd of hoogstens als van secundair belang. Het zou volgens hen door het afdwingen van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht opgelost worden. Deze stellingname vinden we terug bij Edward Ansele, dé socialistische voorman in Vlaanderen vóór de Eerste Wereldoorlog.⁵⁹ Slechts enkelen binnen de beweging, zoals de latere burgemeester van Antwerpen Camille Huysmans en vooral de romanschrijver en essayist August Vermeylen, achtten het taalbelang even hoog als het stof-felijk belang. Deze laatste verweet de Vlaamse Beweging niet voldoende maatschappelijk en sociaal-economisch gericht te zijn.⁶⁰

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleek tenslotte dat, o.a. aan het IJzerfront, wat het verwijderen van de sociale taalgrens betrof, in Vlaanderen nog niet veel weg afgelegd was. Ook nu waren het slechts enkelingen of kleine groepjes die vlaamsgezindheid en sociale vooruitgang aan elkaar koppelden: bepaalde sociaal-progressieve activisten die het maatschappelijk bestel zelf wilden controleren in plaats van het te blijven ondergaan⁶¹, of de zogenaamde „Minderheidsgroep” van de Antwerpse BWP-afdeling, die revolutionair marxisme en pacifisme koppelde aan federalisme en zelfbestuur.⁶² Vooral de Frontbeweging klaagde echter de sociale achterstelling op basis van de taal aan.⁶³ De taalmuur, ontstaan door het taalvoordeel, met zijn sociale en culturele implicaties, als één van de negatieve kenmerken van het maatschappelijk bestel van het negentiende-eeuwse België, zou evenwel pas na de Eerste Wereldoorlog stilaan gesloopt worden.⁶⁴

Vlaanderen vormde overigens tijdens de negentiende eeuw geen uitzondering: in Europa kwamen op verschillende plaatsen sociale taalgrenzen voor. Zo

58. Zie o.a. W. DEBROCK, Pamflet (...), blz. 78-80; A. Pletinckx, *Van relatieve eenheid naar scheiding: het Vlaams-Waals probleem*, in: J. BREPOELS e.a., *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven, 1985, blz. 96-126; D. DE WEERDT, Bespreking van J. CRAEYBECKX „Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid vóór de Eerste Wereldoorlog”, in: *Socialistische Standpunten*, jg. 25, 1978, nr. 4, blz. 247-250; L. WILS, *Honderd jaar (...)*, deel 1, blz. 149-171.

59. Zie o.a. E. ANSELE, „Vooruit” en de Vlaamsche beweging, Gent, s.d. [1913].

60. Zie o.a. A. VERMEYLEN, Kritiek der Vlaamsche Beweging, in: *Van Nu en Straks*, Nieuwe Reeks, jg. 1, 1896, nr. 1, blz. 1-34.

61. O.m. „Liederik” (pseudoniem van de bankdirecteur JORIS FASSOTTE) die de nationalisatie van het Kempense Steenkoolbekken bepleitte: LIEDERIK, *Vlaanderens Economische zelfstandigheid*, Antwerpen, s.d. [1917].

62. M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN en J. DE STOUWER, *Nieuwe Tijd, De*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, blz. 1073.

63. Zie o.a. *Open brieven en vertoogschriften van de Vlaamsche Frontbeweging (1917-1918)*, Diksmuide, 1939.

64. F.-J. VERDOODT, *Hector Planquaert, de Daensistische beweging (...)*, deel 1, blz. 318-319.

gaapte er bijvoorbeeld in Wales een sociale kloof tussen de Engelsprekende industriëlen en magistraten enerzijds en de overgrote meerderheid van Welstalgige boeren en arbeiders anderzijds. Hier vormde de aanvankelijk louter culturele en nationale reactie van de intellectuelen echter wel één front met de sociale beweging van boeren, arbeiders (mijnwerkers) en kleine burgerij in een Welse en culturele „renaissance”.⁶⁵

In de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie was het Duits de taal van de adel, de handelswereld en de grote nijverheid: de andere talen hadden een lagere wettelijke en sociale status. De lagere klassen ontsnapten aan de verduitsing zoals in Vlaanderen de arbeiders en de boeren aan de verfransing.⁶⁶ De situatie in Zwitserland vormde een uitzondering: hier waren de taalgrenzen niet sociaal, maar louter territoriaal. In de meeste Europese landen stonden rond 1870 de socialisten aan de spits van de nationale ontvoeringsstrijd, als erfgenamen van de radicale vleugel van het nationaal liberalisme, dat de traditionele natievormende factoren — zoals dynastie, staatsgodsdienst, de staatsinstellingen — opzij schoof ten voordele van de taal en de volksaard.⁶⁷ Toen het nationalisme echter vanaf ca. 1880 voor de lagere middenklasse het middel bij uitstek werd in de strijd om sociale status — wat niet voor de lagere sociale groep gold — schoof het naar rechts op.⁶⁸

Samenvattend kan men stellen dat in Vlaanderen vanaf 1830 de nieuwe verfranste burgerij haar sociale en politieke heerschappij vestigde op een taal- en cultuurbreuk met de massa, die een Nederlands dialect gebruikte. De burgerij, die overal elders in Europa de draagster van de nationale gedachte was, beschouwde hier in 1830 haar doeleinden als bereikt. De zeer kleine verfranste minderheid werd door het volk niet als een nationale tegenstander gezien. Het gebruik van het Frans door de elite in de administratie, het gerecht en het onderwijs heeft de sociale kloof tussen de klassen in stand gehouden en versterkt. Taalwetten konden vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw aanvankelijk slechts een minimale tweetaligheid in Vlaanderen, d.w.z. een bescherming van de Fransonkundigen daar, introduceren. Op het einde van de

65. Zie o.a. K.O. MORGAN, *Wales, Rebirth of a Nation*, Oxford, 1981, blz. 3-158; L. DEHANDSCHUTTER, *Nationalisme in Wales*, Brussel, 1982; J.G. JONES, *The History of Wales*, Cardiff, 1990, blz. 128-143.

66. A.P. VAN GOUDOEVER, *Het nationaliteitsvraagstuk in Oostenrijk-Hongarije, 1867-1918*, in: L.H.M. WESSELS en A. BOSCH (red.), *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919*, Heerlen, 1992, blz. 157-164. Zie ook: E.J. HOBSBAWM, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge, 1990, blz. 57; A. LUBOS, *Deutsche und Slawen. Beispiele aus Schlesien und anderen Ostgebieten*, Wien, 1974, blz. 128.

67. L. WILS, *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging, 1840-1857*, Antwerpen; Brussel; Gent; Leuven, 1959, blz. 4-5. Uitzonderingen waren Ierland en Polen.

68. Zo werd in Italië de eerste arbeidersorganisatie opgericht op initiatief van de nationale leider Mazzini en was in Finland de socialistische partij dé nationalistische formatie.

hier besproken periode werden beide talen soms op gelijke voet gesteld of werd in sommige wetten zelfs de Nederlandse eentaligheid afgekondigd.⁶⁹ De reactie tegen de taaldiscriminatie en de sociale onderdrukking kwam vanuit twee hoeken: de burgerlijk-flamingantische of nationale beweging en de, eerst „democratische”, later proletarisch-socialistische of sociale beweging. De nationale en de sociale beweging hebben in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw (en ook later) grotendeels verschillende paden bewandeld. De oorzaken hiervan zijn veelvoudig: aan socialistische zijde waren er het ontbreken van enige noodzaak voor de werkman om de taal aan te wenden in maatschappelijke situaties, het internationalisme, het analfabetisme, de overwegend Franstalige leiding, de antigodsdienstige inslag, de grote materiële nood die „biefstukkenpolitiek” eerbaar maakte, de tactische samenwerking tussen Vlamingen en Walen (zo werd Anseele dankzij de Luikse arbeiders tot parlements lid verkozen) en het feit dat er onder de leiders na 1875 omzeggens geen burgerlijke intellectuelen te vinden waren. De kennis van het Frans werd soms zelfs als een ontvoogdingsmiddel gezien, terwijl het Nederlands tot discriminatie leidde van de existentieel „Vlaams” gebleven arbeidersklasse die dus door een dubbele sociale barrière van de rest van de maatschappij afgescheiden was. Pas rond de eeuwwisseling werd de Vlaamse strijd in een totaalstrategie geïntegreerd: de Vlaamse kwestie, die door democratisering (het Algemeen Stemrecht) geacht werd opgelost te worden, werd een „vrije” kwestie voor de socialistena.⁷⁰ De Vlaamse socialistische beweging steunde dan ook de taalwetgeving, maar stond vijandig tegenover elke nationalistische ideologie, omdat die de idee van het volk hoger stelde dan die van de klasse; daarenboven waren in Vlaanderen de burgers gedernationaliseerd en was de arbeidersmassa anationaal. Daarom hoefde het socialisme hier geen rekening te houden met de onmachtige Vlaamse Beweging die immers geen nationale beweging was, met een oplossing voor alle maatschappelijke vraagstukken. De Vlaamse Beweging had zich eerst ontwikkeld als een cultuurbeweging, met een sociale, „Verlichte”, tendens, maar het verlies van de eigen burgerlijke status vormde een voldoende reden om de barrière met de arbeidersmassa niet te slechten: men wilde immers niet door sociale en economische hervormingen de volksklasse de hand reiken, maar louter door culturele „verheffing”. Dit kon echter enkel de besten of de meest fortuinlijken baat bijbrengen. Daarenboven werd het socialisme als een Frans importartikel beschouwd. Het klasse-en partijbelang en de tegenstelling klerikaal-liberaal kregen steeds de voorrang op de nationale verzuchtingen. Het sociale aspect bleef voor de meesten beperkt tot paternalisti-

69. E. WITTE, *Taal en territorialiteit. Een overzicht van de ontwikkelingen in België sinds 1830*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 106, 1993, nr. 2, blz. 208-229.

70. F. BLOCKMANS, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Vlaamse Beweging*, Gent, 1957-1958, blz. 16; J. CRAEYBECKX, *o.c.*, blz. 25; H.J. ELIAS, *o.c.* deel 3, blz. 328-330.

sche culturele volksverheffing door middel van het Nederlandstalig onderwijs. Pas rond de eeuwwisseling brak de gedachte door dat de Vlaamse Beweging een maatschappelijk streven in de breedste zin van het woord diende te zijn: de sociale en economische betekenis van de taal werd eindelijk onderkend. Veel succes kende de Vlaams-sociale partijvorming echter niet: enkel in het Daensisme kwam het tot een versmelting. Zelfs een Lodewijk De Raet bleef immers de sociale taak van de Vlaamse Beweging zien als de leidende rol van de burgerij (voor het volk, maar niet door het volk). Men beschikte niet over een brede klassebasis: de verfranste burgerij werd door de arbeiders niet als een „vreemd” element ervaren. De staat werd niet onderkend als de concretisering van de politieke, sociale en economische machtsverhoudingen. De Vlaamse Beweging was dus geen nationale stroming, en ook geen volksbeweging. Ze zat geklemd tussen de onmondige Vlaamse massa en de leidende verfranste burgerij.⁷¹ Wat uiteindelijk de weg versperde naar samenwerking tussen de Vlaamse en de sociale beweging was het onbegrip voor het feit dat de maatschappelijke achterstelling van Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw niet veroorzaakt werd door de onderdrukking van de ene natie door de andere, maar door die van een volk door een klasse: m.a.w. dat de taalbarrière ook een sociale barrière was.⁷²

Dit artikel is een korte samenvatting van een overzichtstentoonstelling ingericht door het ADVN, in opdracht van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, tijdens het voorjaar 1994 in het Museum Vander Haeghen te Gent, onder de titel „Pour les Flamands la même chose of hoe de taalgrens ook een sociale grens was”, met begeleidende publikatie.

71. L. WILS, *De politieke oriëntering (...)*, blz. 88-91; M. OUKHOW, Socialistenvrees bij Flaminganten?, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 8, 1959-1960, blz. 1055-1066; L. WILS, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Vlaamse Beweging (...)*, blz. 21; W. Debrock, Socialisten en de Vlaamse Beweging, in: *Socialistische Standpunten*, jg. 31, 1984, nr. 3, blz. 19-25; J. CRAEY-BECKX, o.c., blz. 4-5.

72. Zie o.a. L. WILS, Vlaamse en sociale beweging (...); N. DE BATSELIER, o.c.; A. W. WILLEMSEN, Liberalisme en Vlaamse Beweging vóór 1914, in: *De Vlaamse Gids*, jg. 40, 1976, nr. 3, blz. 50; H. BALTHAZAR, *De identiteit van het flamingantisme*, in: F. BOENDERS (red.), *Het Boek van België. Een controversieel portret van cultureel België*, Hasselt, 1980, blz. 156-178; ID., „Arm Vlaanderen” emancipeert zich, in: *Sociale emancipatiebewegingen in Vlaanderen sinds 1830*, Akademische Zitting, Gent, 1980, blz. 11-17.